

ՀՈՂԻՆ ԿԱՆՉՐ

Դու՛մ լսե՞ր է՛ք Հողին Կանչը...

Այն Հողին կորուսեալ, որ հազարամեակ մ'ամբողջ եղեր էր բնօրրանը մեր պապերուն, իսկ այսօր՝ այրիացած իր բնիկ տարրէն, կ'ապրի իր երրորդ կեանքը բռնակալուած:

Այդ Հողը գոր պիտի կոչեմ հող այրիացեալ, մեր ծննդավայր հողն է ան: Ինծի համար ան կը կոչուէր Հայոց Ծոցի ափին փռուած քաղաք, իսկ երկրորդ կէսիս՝ Մուսա Սար, մենք՝ երկուքով պիտի երթայինք գտնելու մեր մանկութեան պարտէզները: Մշուշապատ մանկութիւն:

Այսօր, այդ կորուսեալ հողին ձայնն էր որ կուգար ունկերուս: Կանչ մը հոգեթով՝ որ խառնուած հեռաւոր երգի մը բառերուն, կը ստանար, ձեւ ու մարմին եւ աղերսագին շեշտով մը կը գոչէր.

«Քելէ, լաօ, քելէ՛ երթանք մըր էրգիր...»:

«Մըր էրգիր»ը կ'արձակուէր. երկինքն ի վեր եւ ինձմէ կը պահանջէր արդարութիւն ընել այդ հողին կորուսեալ:

«Մըր էրգիր»ը յանկարծ կը մեծնար ու կ'ահագնանար, կ'ըլլար Հայոց Աշխարհն իր պատմական անուններով ու տարածքով: Իրմէ ներս կ'ընդգրկէր ան երբեմն Մեծ ու Փոքր Հայքերը Արցախն ու Սիւնիքը, Այրարատեան աշխարհն ու Կարսը, Նայիրին ամբողջ, Վանն ու Կարինը, մինչեւ Կիլիկիա, անոր Լեռնայինն ու Դաշտայինը միացեալ, ու Տարրուսեան գեղատեսիլ սարալանջերէն իջնելով կը հասնէր Հայոց Ծոցի ափունքը եւ Դրունք Կիլիկիոյ, յետոյ Մուսա Սար:

Ու մինչ մեր խումբին քառասնեակ մը անդամներէն իւրաքանչիւրին աչիքն բիւրն մէջ կը

նկարուէր պատկերը իր հին ու նոր երազներուն, եւ վաղ առաւօտեան ճիշդ այդ պահուն՝ երբ խաւարը տեղի կու տար լուսեղէն այն շղարշին, ու գիծ պիտի յստակացնէր ճամբերի գիւղերուն արտափին պատկերը... ահա՛ ճիշդ այդ պահուն փոխանակ «Առաւօտեան լոյս»էն եւ «արդար Արեգակ»էն լոյս խնդրելու, մեր խումբէն խնդրեցի երգել՝

«Ցանկամ տեսնել զիմ 'Կիլիկիա, Աշխարհ որ ինձ ետուր արեւ»:

Կիլիկիա... եւ մեր ժողովուրդին Կիլիկեան երազը:

Այսօր՝ հող կորուսեալ եւ իրաւունք պատմական: Ու մենք՝ սերունդ տարագիր ու բռնահանուած անհող ժողովուրդ:

Իրօք՝ մեր խումբը կազմուած էր Կիլիկիոյ զանազան գիւղերէն ու քաղաքներէն ծնունդ առած նախորդ սերունդի զոհերու զաւակներէն: Ու չէի զարմանար որ ոչ միայն ես, այլեւ խումբն ամբողջ կ'ըլլար ունկնդիր իր հողի կանչին անձնատուր: Կիլիկեան երազին: Ժիշդ է, իւրաքանչիւրը մեր խումբէն, կ'ուզէր փախուստ տալ ու վազել... վազել գտնելու համար իր ծնողներուն մանկութեան գիւղերն ու քաղաքները, որոնք այժմ ոչինչ ունին իրենց անցեալի հայկականութենէն:

Տարօրինակ...

Բայց իրա՛ւ է, չէ՞:

Եթէ ինծի համար Հողին կանչը կը հասնէր Հայոց Ծոցէն եւ Զորք Մարգարանի նարնջաստաններէն, շուրջս սակայն՝ կային հարազատ դէմքեր քաղմաթիւ, որոնք ժամ առաջ կ'ուզէին հասնիլ իրենց մանկութեան գիւղերը, որոնց հետ կապուած էին մշուշապատ յուշ յիշատակներով:

Բանաստեղծին մէկ տողը ինծի այցի կու գայ յանկարծ:

«Պզտիկ գիւղեր դուք մեծցաք,
երբ բնակիչ չունեցաք...» (Վ. Թ.)

Փարատո՞ւմ:

Սակայն, մեր ամբողջ գոյութիւնը, մեր պատմութիւնը, մեր մեծ ու փոքր երազները բոլոր, ամէ՛ն ինչ փարատո՞ւմ չե՞նք...: Մուսա լեռը իրօք իր անհաւասար գոյամարտէն առաջ «պզտիկ գիւղեր» ու խմբաւորում մը չէ՞ր, որ յանկարծօրէն մեծցաւ՝ «երբ բնակիչ չունեցաւ» ու պարպուեցաւ իր հայութեանէն. մեծցա՛ւ ան ողջ աշխարհի աչիւն առաջ: Եղաւ հեփիաթ առասպելաշունչ ու խորհրդանիշ վերապրումի: Եղաւ վէ՛պ միջազգային:

Ու մենք՝ ուխտաւորներն էինք այդ պատմական գիւղերուն: Մէկը անոնցմէ, Վաֆրֆը, տակաւին կը շնչէր հայօրէն: Հարիւրեակ մը հայեր դեռ կը յամառէին մնալ կառչած իրենց պապենական հողերուն ու սարալանջերուն եւ այժմ՝ մեզ կը կանչէին ուխտի եւ ոչ թէ պատահական այցելութեան:

Որքան կը մօտենայինք Մուսա Լեռան, այնքա՛ն աւելի արագ կը տրոփէր սիրտս: Միտքս կը խուժեն գիրքերու մէջ բանտուած տողեր եւ էջեր ու կը լեցնեն հոգիս, կը գրաւեն միջնաբերդս:

«Ճեպել Մուսա՛, Ճեպել Մուսա՛...»

դուն նոր վերք

Հին վերքերուն դեռ միացող ցաւին
հոգիս...:

Ու տակաւին, չսպիացաւ այս վերքը: Ընդհակառակը՝ առկայծող կրակ ու ճրագի մը հանգոյն, ան կը խռովէ, կը յուզէ մեր ներաշխարհը, կը ջերմացնէ ու կ'այրէ եւ սփիւռփայլ մեր սիրտներէն

դուրս կը վանէ անտարբերութեան եւ տեղատուութեան ահաւոր ցուրտը:

Թէ ինչու՝ մենք, սերունդ տարագիր, Մուսա լեռը դարձուցինք խորհրդանիշ սփիւռփայլ կոչուած մեր նԱԽուն:

«Սփիւռփայլ ամբողջ,

Մուսա լեռն է հիմա, տղաս...» (Գ. Ա)

Կը յուշէ ունկերուն տարաբախտ այլ բանաստեղծ մը եւ աչքերուն դիմաց կը պարզէ իր հրաշէկ բառերէն կազմուած «Պատմութիւն Հայոց»ը:

Ի՛նչ լաւ, որ մինակ չէի մտածումներուն մէջ: Շուրջս գտնուողներէն շատեր կապուած էին այս գիւղին հարազատ հողի զգացումներով: Անո՛նք էին իրական եւ իսկական ուխտաւորները, որոնց ծննդավայրը՝ գիւղերն էին Մուսա Լեռան. այս գիւղերը, սկսեալ Վաֆրֆէն մինչեւ Խտրըպէկ եւ Օղունօլուֆ, մինչեւ Պիթիաս եւ Հանի Հապիպլի կամ Քէպուսիէ: Ուխտաւորներուն աչքերը կը մատնէին իրենց ներքին խռովն ու հոգիին ալեկոծումը: Տարբեր հարց, որ ես իրենց համար տակաւին կը մնայի «եապաննօ» փեսայ, օտար երկրացի մը, որ իմ պարագայիս՝ գալով Հայոց Մոցի փերէն, «համարձակեր» էի Վաֆրֆէն հարս վերցնել Վարժապետին կրտսեր աղջիկը... դէպի «Ալեքսանտրէք»:

Մտածումներս կը փոխուին քարձրածայն խօսքի ու երգի:

«...Վերադարձիս դուռը զարնեմ
Ու մօրկանէդ ձեռքդ խնդրեմ...»:

Եւ այդ պահուն «հարս ու քենի» միանալով կ'ըսեն ինծի՝ ծանօթ երգի մը ընդմէջէն. «Քելէ երթանք մեր... գիւղը, մեր... տունը»: Ու մենք կ'անջատուինք խումբէն, երկու հոյր ու երկու փեսայ, եւ

կ'ուղղուին՝ դէպի Մատուռենց հօրեմական տունը, եկեղեցիէն քիչ մը հեռու, եւ ունկնդիր՝ առուակի մը կարկաչահոս ընթացքին: Ամայի ու լեւալ փոքրիկ տուն մը, որ մինչեւ երէկ երազ էր ան եւ լեւալ պարտէզ՝ մանկութեան: Այս պահուս՝ չոր իրականութիւն: Հայրենի երբեմնի Հողը եղբր է ասպետական՝ նանչցուած ֆրանսական իշխանութեան մէկ նուէրը փոխան «երեսուն արծաթ»ի:

Թող որ երազս մնար անհաս եւ պարգեւէր ինծի տրտմանոյ յիշատակ, քան թէ բոցավառէր խարոյկը վիշտին՝ որ կը ծնէր կորուսեալ Հողէն:

- Եկեղեցի երթանք ու մով մը վառենք - կ'ըսեմք միաբերան:

Սա՛ այդ պահն էր, երբ բոլորս ալ վերադարձեր էինք Արշակ Բ. Թագաւորի «հողապաշտութեան» խորհուրդին: Հողը՝ որուն վրայ կանգներ էինք՝ Մուսա Լեռ կը կոչուէր: Գիւղը այս պահուն, Վաքըֆն էր: Իսկ վերանորոգուած ու բարեփոխ այս մատուռը՝ Ս. Աստուածածինը: Այդ գիշեր իրօք՝ ուխտի եկեր էին մերձակայ թէ հեռաւոր վայրերէ եւ երկիրներէ մուսալեռցի բազմահարիւր ուխտաւորներ՝ Ս. Աստուածածնայ տօնին առթիւ: Շարաք երեկոյ է: Կը դիտեմ՝ վերստին ու կ'ապրիմ ինձմէ ներս՝ ծաւալուող ապրումներ որոնք կը փոխանցուին հարազատ հոգիներու արտայայտութիւններէն: «Փնտռում են հարազատներին» կը պատգամէր երբեմնի «Հայրենիքի Զայն»ը եւ այժմ, կային մարդեր, որոնք կարօտով կը յիշէին վարժապետէն իրենց սորված հայերէն լեզուին դասապահերը: «Դուք Վարժապետին աղջիկն ես...» հարց կու տային թանկագին կէսիս, եւ արդէն, քենի-քենեկալ եւ բազում այրեր ու կիներ թափ կու տային իրենց երգին ու պարին: Շուրջպարն ինքնաբոյս՝ ձեռքի սեղմումներէն եւ ողջագուրումներէն

ծնունդ կ'առնէր եւ «կոռի գացող բանակի մը պէս» կ'անէր թիւր ուխտաւորներուն: Եկեր էին անոնք հեռաւոր Խաղաղականէն եւ Ատլանտեանէն, քահանայ հայրը՝ Փարիզէն, գործարար մարդիկ՝ Պերլինէն, Պոլիսէն եւ Պէյրութէն, հողի ծնունդ ուխտաւորներ՝ Այննարէն: Պատահաբար՝ Զեմ կարծեր: Ուխտագնացութիւնը պատահականութեան արդիւնք էր կրնար ըլլալ: Մենք բոլորս այնտեղ ՌԻՍԾ մը ունէինք մեր հոգիին խորը:

Հողին կանչն էր այդ:

Ականջ տուր այդ ձայնին, ուխտաւոր բարեկամ ու պիտի լսես դուն դարերուն մրմունջը: Եղի՛ր ունկնդիր «լոյս գուարք»ի մեղեդիին ու պահ մը գէթ՝ հրեռնէ կրկին մանկութեանդ պարտէզին մէջ վերակենդանացած յուշ-յիշատակներով, երբ «շարականի գետին» կարկաչը կը խռովէր ներաշխարհը: Տե՛ս, չե՞ս վերագտներ ոգեղինացումը մայրամուտի շողփին, երբ եկեղեցւոյ արեւմտեան գունագարդ լուսամուտէն ներս կը ցաթէ ան: Թող վերստին հնչէ կոչնակը գիւղի եկեղեցիին: Իւրաքանչիւր դողանքն անոր՝ աւետիսն է վերջալուսային այս գիւղին վերածնող այգաբացին: Ափսոս չէ որ հայ եկեղեցին միայն մահազանգն է որ ահազանգի է վերածեր: Իսկ ուխտաւորներու շուրջպարին դիմաց, թող հնչէ կրկին կոչնակը գիւղին, աւետելու համար որ պիտի չմեռնի հայկականը այս գիւղին: Տե՛ս, ուխտաւոր ընկեր, մինչ գիւղը շղարշուած է խորհուրդով մթնշաղին, մատուռին կից, բակին խորքը, հարիսայի տասնեակ մը կաթսաներուն մէջ կրկին կեանք կ'առնէ գիւղին անցեալը ու կը կամրջուի մեր ներկային: Գիւղը՝ համատարած մութի մէջ է, մինչ՝ եկեղեցիէն լուսագեղ ու պայծառ, կը բոցավառի առկայծ նրագը, կ'ըլլայ

խարոյկ ու կրակ անշէջ, որպէս զի վաղը, Ս. Պատարագի օրհնութեամբը սրբացած՝ վերածուի հաղորդութեան սրբազան, յիշելու համար մեր նահատակները այստեղ եւ այլուր, որոնք ինկան վասն մեր եւ քաղմաց. այսինքն՝ որպէս զի մենք վերապրէինք ու ծնունդ տալինք նոր ընձիւղներու։ Այդ պահուն, Մուսա լերան եկեղեցին, որ թերեւս լիեալ ու անշուք կը մնար աշխարհին համար, այժմ կը հրդեհուէր նորանոր ուխտերով։

Սիրո՞յ ուխտ։

Անշուշտ։ Կը յիշեմ երիտասարդ գոյգի մը նշանախօսութիւնը այդ քացառիկ պահուն։ Թէեւ, առանց այս առիթին ալ տեղի ու գուռնան պիտի հնչէին եւ շուրջպարը թափ առնէր, շրջանակը լայննար եւ իր մէջ ընդգրկէր նորանոր գոյգեր, երիտասարդ ու չափահաս եւ անոնք պարէին... պարէին մինչեւ այգաբաց, միշտ նորոգելով ուխտը անցեալին ու զայն կապելով ներկային։ Ով չի գիտեր Մուսա լերան պարերն ու պարերգները։ Ով չի գիտեր, ոտները թռփել հողին՝ դաշինքովը զիլ գուռնային ու խրոխտ տեղին։ Միտքիս մէջ կ'երգեմ տող մը «Նանոր»էն։ Կ'երեւակայեմ «Մշոյ Սուրբան Սուրբ Կարապետ»ը վերակենդանացած իր ուխտաւորներու երգերով ու պարերով ու հայ ֆահանային աղօթքներով։ Ես ու

գոհանչիս կրտսեր աղջիկը, համաձայն ենք իրարու հետ եւ ան ներքին խռովիս ունկնդիր, թեւ ու թռիչք կու տայ Գ. Էմինի «Սասունցիներու պար»ին գովերգութեան։ Հազիւ ֆանի մը բառ դուրս կ'ելլեն իր շրթներէն, կը միանանք իրարու։

«Հալալ՛ է քեզ, Սասուն, պարի՛...»

Պարի՛, դու դեռ երազ ունես կատարելու. վրէժ ունես պատմութիւնից դեռ հանելու, Պարի՛, մինչեւ ողջ հայերին դու ամբարես, եւ այդ պարը,

Մասիս լերան լանջին պարես...»։

Այդ գիշեր որքա՞ն կ'ուզէի որ հոգիս ըլլար ռատիոկայան, եւ հանուր աշխարհին արտասանէի իմ «ամենապոէմ»ս։

Պարէ՛, պարէ՛։ Մուսասարի լանջին կանգնած, գիշերուան մութին՝ եկեղեցին դարձեր էր լուսատու փարոս։

Ու մենք եւս կը մտնենք շուրջպարին ստեղծած օղակին մէջ։ Ես՝ ֆաղափի ծնունդ, գուղացիին պարը կը գտնէի առաւել խրոխտ եւ հպարտ։

Ու մեր պարը, այդ գիշեր, պա՛րզ պար մը չէր, այլ՝ «մի երկրի փջ պատմութիւն»։ Պատմութեան դասագիրքը մեր ազգի։

ԱՐԱՄ ՍԵՓԵԹՅԱՆ